سميع سجاد ميراڻي

فقير قادر بخش بيدل جي سنڌي شاعري: هڪ اڀياس

A study Sindhi poetry of Faqeer Qadir Bux Bedil

Abstract:

After the Shah jo Risalo and Sachal Sarmast jo Risalo the Risalo of Bedil Sain is well recognized in history of Sindhi Sufi poetry. Bedil Faqeer himself is learned and well_known poet of historical city Rohri. Bedil Faqeer has got spirituality from his father's inheritance. But he was only best poet of his family. His father Muhammad Mohsin was perfectly prayerful person. He spent most of his time in the devotion of Allah. Those were his father's good deeds that Bedil Faqeer became not only the best poet but also greatest scholar of his time. He has written almost 34 books in his 59 years life. From his 34 written books only three books are in Sindhi, Urdu and Siraeki languages. Bedil Faqeer's other books are written in Arabic and Person languages. In Sindh after best poets shah Abdul Latif and Sachal Sarmast the poetry of Bedil Faqeer became famous throughout Sindh. In his poetry he has pointed out the message of Quran Pak, Hadith sharif and love of humanity.

He has composed most of his poetry oneness of Almighty Allah.This research paper is a brief discussion on his poetry's different aspects.

شاهه عبداللطيف جي رسالي ۽ سچل سرمست جي رسالي کان بعد فقير قادر بخش بيدل جو رسالو سنڌ جي صوفياڻي فڪر جو هڪ اهم ماخذ آهي. بيدل فقير جي سوانح حيات بابت گهڻو ڪجهه لکيو ويو آهي، پر بيدل فقير جي زندگيءَ جا ڪيترا ئي پهلو رهيل آهن، جن تي تحقيق جي ضرورت آهي. بيدل فقير هڪ وڏو عالم، عارف ۽ شاعر ٿي گذريو آهي. جنهن فارسي، عربي سنڌي، سرائڪي ۽ اردو زبان ۾ 36 ڪتاب لکيا آهن. جن مان 24 شايع ٿيل آهن ۽ 12 اڻ ڇپيل آهن. بيدل فقير، حضور ڪريم صہ کان وٺي صحابہ اڪرام رضہ ۽ امامن سڀني رضہ تائين ۽ ٻين ڪيترن ئي بزرگن جي ولادت ۽ وصال جون تاريخون فارسي ’قطع تاريخ‘ ۾ لکي محفوظ ڪيون آهن، پر بيدل فقير پنهنجي خاندان جي شجري يا پنهنجي حياتيءَ ۽ تعليم تربيت بابت ڪا بہ تحرير ڪو نہ ڇڏي آهي. جنهن جو سبب اهو بہ ٿي سگهي ٿو تہ هُو پاڻ وحدت الوجودي فڪر جو هو ۽ ذات پات جي معاملن ۾ اُلجهڻ هُن لاءِ شايد ايترو ضروري نہ هو. تڏهن تہ پاڻ لکيو اٿائين:

”ذات ڇپاوت لوڪ ڀُلاوت، لالن ڪِيَڙو لبيس.“[1]

بيدل فقير جو فرزند فقير محمد محسن ’بيڪس‘، بيدل فقير جو پهريون سوانح نگار آهي، جنهن پنهنجي والد بيدل فقير جي وصال تي هن شعر ۾ سندس تاريخ ۽ عمر محفوظ ڪئي آهي.

”هن تماشي گاهه ۾ اُٿِهَت سَندي آواز هو
مرضيءَ موجب پانهنجي سو سير صفاتي ساز هو

سال ٻارنهن سو اٺيانوي ۾ سوز گداز هو
سورهين ذوالقعد جي، هاديءَ سندو پرواز هو“[2]

فقير قادر بخش ’بيدل‘ جو تعلق سنڌ جي تاريخي شهر روهڙيءَ سان آهي. سندس خاندان فقيري حال ۽ خيال وارو هو جنهن کي روحاني فيض اڳ ۾ ئي مليل هو. پر بيدل فقير پنهنجي گهراڻي ۾ پهريون صوفي شاعر ٿي نروار ٿيو. هن جي عمر جا 29 سال مِيرن جي صاحبيءَ ۾ گذريا ۽ 30 سال انگريزن جي حڪومت جا ٻه ڏُن ڏٺا. بيدل فقير اعليٰ علمي لياقتن ۽ روحاني علم جي ڪري پنهنجو الڳ مقام ماڻيو. محققن يا سوانح نگارن بيدل فقير جي خاندان جو احوال سندس والد فقير محمد محسن کان شروع ڪيو آهي. سوانح نگارن بيدل فقير جي ذات پاتولي يا خواجہ ڄاڻائي آهي. اڳتي هلي سوانح نگارن سندس خانداني ڪرت پاتولي ۽ ذات قريشي لکي آهي. بيدل فقير جو والد صاحب فقيري خيال وارو درويش هو جنهن جو اڪثر وقت رياضت ۽ عبادت ۾ گذرندو هو .جنهن جو اثر بيدل فقير تي ٿيو. بيدل فقير نہ صرف شاعر هو پر هو هڪ وڏو مفڪر ۽ برک عالم پڻ هو. سنڌ جي صوفي شاعر سچل سرمست جي وصال وقت بيدل فقير جي عمر 14 سال هئي. سچل سرمست جي وصال وقت هن هيءُ ڪلام چيو:

”عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار هو
مست سالڪ من سچو عارف اتي اظهار هو

برهه جي برسات ۾ تنهن وير تي وسڪار هو
وجد وحدت جو سدا خاصوتنهين خمار هو

ظاهر و باطن تهين وٽ درد جو ڏڏڪار هو
مرد سو منصور وانگر عشق جو اوتار هو

منجھہ سخن تنھن جي الوھيت سندو آثار ھو
جنگ جذبي جوش مستيءَ ۾ مثل عطار ھو

پنھنجي رائي پرين نوي ورھيہ نروار ھو
وصل جي پوءِ موج ماڻي ذوق جو ذخار ھو

طور ٻارھن سو ٻائيتاليه جو طيار ھو
چوڏھين رمضان ھادي پون ھسوار ھو

قربدارن جي ڪٽڪ ۾ مرد منصبدار ھو
در تھين داتا جي بيدل پرت جو پينار ھو“(3)

بيدل فقير جي لکيل ڪتابن جو تعداد اڃان تائين حتمي انگ ۾ ناهي اچي سگھيو.

پير حسام الدين راشديءَ موجب ”بيدل فقير جا 26 ڪتاب لکيل آھن.“(4) پروفيسر شمس صابر ڪلوڙ موجب ”بيدل فقير جا 30 ڪتاب لکيل آھن.“(5) جڏھن تہ بيدل يادگار ڪميٽي جي سيڪريٽري اختر درگاھيءَ موجب ”بيدل فقير جا 30 ڪتاب لکيل آھن.“(6)

اڳتي ھلي اختر درگاھيءَ پنھنجي ترتيب ڏنل ’بيدل سائينءَ جو رسالو‘ ۾ وڌيڪ تحقيق ڪري ”بيدل فقير جي ڪتابن جو تعداد 34 ڄاڻايو آھي.“(7)

پر بيدل فقير جي 150ھين عرس جي موقعي تي شايع ٿيل بيدل نمبر 19 ۾ ڪتابن جو تعداد 36 لکيو ويو آھي. مطلب تہ اڃان ڪتابن جي سلسلي ۾ تحقيق ڪنھن حتمي انگ تي ناھي بيٺي تہ بيدل فقير جا ڪتاب گھڻا آھن. بيدل فقير جا لکيل ڪتاب سندس مانَ ۽ مرتبي جو آئينو آھن، 59 سالن جي عرصي ۾ ھن جيڪي 36 ڪتاب لکيا انھن مان سواءِ ٽن ڪتابن جي باقي سڀ عربي ۽ فارسي ٻولين ۾ آھن. بيدل فقير جا ڪتاب قرآن مجيد، علم حديث ،مجازي ڪلام،تاريخ ۽ تصوف بابت نقطن کي چٽيءَ طرح بيان ڪن ٿا. سندس ڪلام ’بيدل سائينءَ جو رسالو‘ ۾ سنڌي بيت، (وحدت نامو) فرائض صوفيا (متفرقہ بيت) سنڌي سرائڪي ڪافيون(سرود نامو) مرثيو، منقبت، سرائڪي ڏوھيڙا ۽ سي حرفيون شامل آھن.

بيدل فقير جو ڪلام وحدت الوجودي فڪر، حسن، ۽ عشق جي موضوع تي شاعريءَ جي فن سان ڀرپور آھي. شاھہ عبداللطيف ڀٽائي ۽ سچل سرمست جي

شاعريءَ کان پوءِ بيدل فقير جي شاعري پنهنجي پوري سگهه سان سامهون آئي، جنهن صوفي فڪر جي ماڻهن کي پاڻ ڏانهن مائل ڪيو. بيدل فقير کي ابتدائي طور متعارف ڪرائڻ وارن ۾ قاضي غلام مهدي، نارائڻ ڏي گرناڻي، فقير هدايت علي ’تارڪ‘ نجفي، پيرحسام الدين راشدي، پيرومل آڏواڻي، ڪلياڻ آڏواڻي ۽ عبدالحسين شاهه موسويءَ جا نالا سرفهرست آهن.

سيدعبدالحسين شاهه موسوي ديوان بيدل ترتيب ڏيئي، سنڌي ادبي بورڊ حوالي ڪيو هو. ديوان بيدل جو پهريون ڇاپو 1954ع ۾ شايع ٿيو هو. جنهن ۾ بيدل فقير جو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام شامل آهي. هن ڪتاب جا هن وقت تائين چار ڇاپا ڇپجي چڪا آهن. ’ديوانِ بيدل‘، بيدل فقير جي سنڌي ۽ سرائڪي شاعريءَ جو اهم ڪتاب آهي. ديوان بيدل ۾ عبدالحسين موسويءَ جو لکيو عالماڻو مقدمو ڪتاب جي اهميت بيان ڪري ٿو. جڏهن ته ڊاڪٽر نوازعلي ’شوق‘ جو لکيل مختصر جائزو پڻ بيدل فقير جي فڪر ۽ فن کي نمايان ڪري بيهاري ٿو. گهڻن محققن بيدل فقير جي ڪلام کي ساڳي صورت ۾ توڙي ترجمو ڪري اشاعت هيٺ آندو آهي.

بيدل فقير جا ڇپيل ڪتاب:

ڪتاب جو نالو	موءلف / مترجم	ڇپائيءَ جو سال
1. ديوان بيدل عرف بيدل جي سوانح عمري	گدومل هرجاڻي	1940ع
2. وحدت نامه	گدومل هرجاڻي	1943ع
3. بيدل جو سنڌي ڪلام	بولچند راجپال	1950 ع
4. ديوانِ بيدل	عبدالحسين شاهه موسوي	1954ع
5. پنج گنج	سبحان بخش قريشي	1976ع
6. پنج گنج (اردو ترجمو)	ڊاڪٽر نوازعلي شوق	2000ع
7. انتخابِ سرائڪي ڪلام	محمد اسلم رسالپوري	1978ع
8. ڪلامِ بيدل	گل محمد انصاري	1989ع
9. بيدل جو اردو ڪلام	اختر درگاهي	1997ع
10. مثنوي دلڪشا (سنڌي ترجمو)	ڊي ڪي منشاراماڻي	1997ع
11. پنج گنج (اردو ترجمو)	نوازعلي شوق	2000ع
12. بيدل فقير	ڊاڪٽر گلزار سومرو	2001ع
13. فوائد معنوي	غلام علي مسرور	2001ع
14. ديوانِ بيدل (اردو)	اختر درگاهي	2003ع
15. مثنوي دلڪشا	نوازعلي شوق	2005ع
16. ديوان سلوڪ الطالبين	ڊاڪٽر خضر نوشاهي	2006ع

.17	ديوان منهاج الحقيقت	ڊاڪٽر خضر نوشاهي	2006ع
.18	ديوان مصباح الطريقت	ڊاڪٽر خضر نوشاهي	2011ع
.19	تاريخي قطعات	مرزا فتح علي بيگ	2008ع
.20	روض عشق	مرزا فتح علي بيگ	2009ع
.21	وحدت نامه	آزاد قاضي	2009ع
.22	فوائدي معنوي	فقير منٺل مسرور	2011ع
.23	بيدل سائينءَ جو رسالو	اختر دگاهي	2011ع
.24	قرت العينين في مناقب السبطين	نوشاد جعفري	2011ع
.25	عبدالقادر بيدل (احول و آثار)	عبدالغفار سومرو	2012ع
.26	منهاج الحقيقت (سنڌي)	عبدالوحيد انيڙ	2013ع
.27	غزليات بيدل فارسي	روزينه انجم نقوي	2016ع

ويجهي ماضيءَ ۾ بيدل فقير جي سوانح ۽ سندس ڪلام تي ڪافي مقالا مضمون لکيا ويا آهن. ڊاڪٽر بدر ڏامراهي پڻ ’بيدل فقير جي ڪلام جي لغت‘ تيار ڪري روشني پبليڪيشن پاران شايع ڪرائي آهي. هر سال ٿيندڙ عرس جي موقعي تي بيدل فقير يادگار ڪميٽيءَ طرفان’بيدل نمبر‘ شايع ٿيندو رهي ٿو هن وقت تائين ان ڪتابي سلسلي جا 20 ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن. ’بيدل نمبر‘ ۾ هر سال عرس جي موقعي تي پڙهجندڙ مقالا ۽ منظوم پيتا شامل هوندا آهن.

بيدل فقير جي سنڌي شاعريءَ جا رنگ جيترا گهرا آهن اوترا ئي روشن ۽ شفاف آهن.

وحدت نامو:

بيدل فقير جو ’وحدت نامو‘ سندس اهم شعري تصنيف آهي. جيڪا بيتن تي مشتمل آهي ’وحدت نامي‘ جا سڀ بيتَ دوها سورٺا ڇند جي گهاڙيٽي ۾ لکيل آهن جنهن جو پهريون بيت هيءَ آهي.

هستي ڪي هم اوست ۾، ڪيو گم جنين
ڏٺو ترت تنين، اکين شعاع شهود جو [8]

مٿيون بيت توڙي ’وحدت نامه‘ جا ٻيا بيت دوها سوٺا ڇند تي لکيل آهن، اهڙي قسم جو پهريون بيت شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو به لکيل آهي.

پاٽياريءَ سر ڀڙو، جر تي پکي جيئن
اسان سڄڻ تيئن، رهيو آهي روح ۾ [9]

بيدل فقير جي وحدت نامي ۾ هڪ اهم ڳالهه اها به آهي جو ڪنجن بيتن کان پوءِ وراٽي تبديل ڪئي اٿائين. وحدت نامي جو اصل مقصد توحيد آهي ۽ ڪثرت کي وحدت ۾ گم ڪرڻ آهي. هن بيت جي مفهوم تي غور ڪرڻ سان اها ڳالهه ظاهر

ٿئي ٿي تہ جڏهن ماڻهو ڪلمو پڙهڻ شروع ڪري ٿو تہ اڳ ۾ انڪار ڪري ٿو ۽ پوءِ اقرار ڪري ٿو يعني ڪفر ۽ ايمان گڏجي پون ٿا ۽ پوءِ مولا جو مظهر ٿئي ٿو ائين مسلمانن ۽ هندن جو مثال آهي، پوءِ ائين ئي سچائي پڌري ٿي پوي ٿي. جيئن سج جي روشنيءَ تي ستارا گم ٿي ويندا آهن. بلڪل سندس هن بيت جيان:

حقيقت ۾ هڪ ٿيو ڪفر ۽ ايمان
مظهر مولا پاڪ جي، هندو مسلمان
تارا ڪيا تالان، سورج سندي سوجهري (10)

بيدل فقير پنهنجي شاعريءَ ۾ قرآن پاڪ جون آيتون ،رسول الله صہ جون حديثون ۽ عربي ٻوليءَ جا قول گهڻي ڀاڱي استعمال ڪيا آهن. جنهن مان ثابت ٿئي ٿو تہ بيدل فقير تمام گهڻو علم رکندڙ ماڻهو هو ۽ ٻين ٻولين جي بہ ڪيس گهڻي ڄاڻ هئي.

فرائض صوفيہ:

وحدت نامي کان پوءِ 'فرائضِ صوفيہ' واري شاعريءَ جي حصي ۾ بہ بيدل فقير انهيءَ ئي ساڳئي فڪر کي اڳتي وڌايو آهي، هو چوي ٿو تہ جيڪڏهن ڪلمو پڙهيو اٿئي تہ ان تي عمل بہ ڪر، ائين صرف لفظن جو اچارڻ صحيح ناهي. ڪلمو پڙهي ڪلمي جي اصل مفهوم تي غور ۽ فڪر ڪري ۽ 'لا' وارو ڪلمي جو جز پنهنجي دل تي لکي ڇڏ. ان کان پوءِ وحدت واري اصل حقيقت کي هٿ ڪر، جيڪا اصل منزل آهي. بيدل فقير جو هي بيت بہ دوها سورٺا ڇند تي لکيل آهي.

ڪوٺائين ٿو ڪلمہ گو ڪلمو پڙهڻ سک
فڪر جي ڦرهيءَ اتي، لا جو اکر لک
معني واري مک، حرفن مؤن هٿ آڻ تون (11)

فڪري ۽ فني حوالي سان بيدل فقير جا 'فرائض صوفيہ' واري حصي ۾ لکيل بيت سندس خيالن جي ڀرپور عڪاسي ڪن ٿا. وحدت الوجودي فڪر بابت بيدل فقير چوي ٿو تہ 'الاالله' جي دعوا ڪندڙ يا شاهدي ڏيندڙ تون شڪ کي ويجهو بہ نہ وڃ توکي گهرجي تہ تون 'اناالحق' چئي صحيح ايمان کي ماڻ.

الاالله اثبات ڪر، شارڪَ ڇڏي شڪ
آکي اناالحق، مسلماني ماڻِ تون (12)

ابيات سنڌي/ متفرقہ بيت:

وحدت نامي ۽ فرائض صوفيہ وارن حصن کان پوءِ بيدل فقير جي 'ابيات سنڌي' واري حصي جي شاعريءَ ۾ 27 بيت سنڌي ۽ 8 متفرقہ بيت اچن ٿا. جنهن ۾ بيدل فقير لوڪ ڪهاڻيون يا قصا تمثيل ۾ ٻڌائڻ بجاءِ 'همہ اوست' واري صوفي فڪر کي مرڪز

ٻڌائي ڇڏيا آهن. مثال طور هي بيت:

موڪل ٿي مارئي کي، هلي پنهنجي ديس
وصل سندو ويس، پهريائين پريت کون [13]

يا بيدل فقير جو هي بيت جنهن ۾ هو پنهنجي حقيقي محبوب کي پنهنجي ساهه کان به ويجهو ٿو سمجهي ۽ هڪڙي گهڙي به ان کان پري نه ٿي سري سگهيس.

ساهئون ويجهو سپرين، پرين ناهه پري
جنهن ريءَ ڪين سري، ساعت هڪڙي ساهه کي [14]

ڄام تماچي ۽ نوريءَ جي ڪردارن جي تمثيل ۾ بيدل فقير چوي ٿو ته سمي جي ساڻ نوريءَ کي سراپا نور ڪري ڇڏيو ۽ سمي سان پريت جي ريت نوريءَ کي ڏکن کان تمام پري ڪري ڇڏيو. نوريءَ کي تماچيءَ وٽ وڃي ئي عزت ۽ مان مليو. بيدل فقير ان لوڪ ڪهاڻيءَ ۾ اهو ٿو سمجهائي ته پنهنجو ساڻ خالقِ حقيقي سان ڳنڍڻ سان انسان جي اندر نور جي پالوٽ ٿئي ٿي ۽ ڏک ڪانئس پري هليا وڃن ٿا ۽ محبوب وٽ ان گنهگار کي به مانُ ملي ٿو.

سرهي سنگ سمي جي، ڪيو نوريءَ کي نور
نسبت نماڻيءَ کي، ڏکن کون ڪيو ڏور
هلي منجهه حضور، مهاڻيءَ مانُ لڌو [15]

بيدل فقير جا ڪجهه نوان بيت به 2015ع واري 'بيدل سائينءَ جو رسالو' ۾ شامل ڪيا ويا آهن. جن ۾ به بيدل فقير اها ڳالهه ورجائي آهي ته منزل کي سجاڻي ان طرف سفر جاري رکيو وڃي. ننڊ ۽ آرام ڪرڻ سامين سکيو ئي ناهي توڙي جو تڪليفون اچن پوءِ به منزل جي ملڻ تائين سفر جاري رکي محبوب تائين پهچن ٿا.

سامي ڪين سمهن، پنڌ پڙو پورب جا
آديسي آڌيءَ کي، رون او روڪن
واڍوڙيا ووڙن، سدا واٽ وصال جي [16]

بيدل جون سنڌي ڪافيون:

بيدل فقير جي سنڌي ڪافين جو تعداد سندس رسالي ۾ 87 آهي. جيڪي مجاز توڙي حقيقت جي فلسفي ۽ فڪر سان ڀرپور آهن. جيئن سندس هيءَ ڪافي آهي. جنهن ۾ هو چوي ٿو ته محبوب پاڻ اچي اسان ۾ سمايو آهي هو. مختلف روپ ڌاري اچي ٿو ۽ سوين صفاتي نالن سان نروار ٿئي ٿو برهه جا سڀ بار نه صرف ڪٽي ٿو پر انهن کي اکين سان چمين ٿو. هو بزرگيءَ ۾ به غرور محسوس ڪري ٿو تڏهن ته ان کان ڀڄي رنديءَ جا رنگ ٿو رچائي. جنهن سان ڪيس سڪون ملي ٿو:

کري سينگار صورت جو اڇي سڀ ۾ سمايا سي
صفت ۾ پاڻھنجي رائي سوين نالا سڏاياسي

شيرين فرهاد جو نالو ڪري عالم ۾ آياسي
ڀاني ٻيڪ مجنون ءَجي نڪي ليليٰ لڪاياسي

ڍڪي جامون جلالت جو هزارين هل هلاياسي
موسيٰ فرعون مون مورت عجب چالا چلاياسي

ڪڏهن تي قم باذني جا حڪم حقي هلاياسي
ڪڏهن عشقئون انالحق جا وري ڪي گيت ڳاياسي

برھ جا بار بدناميون چمي چشمن تي چاياسي
بزرگيءَ کي ڇڏي بيدل رنديءَ جا رنگ رچاياسي (17)

بيدل فقير جي ڪافين ۾ اهم ڳالھ محبوب جو هر جاءِ پسڻ آهي، هو جڏهن صورت جي سردار کي پنهنجي اڳڻ تي پسي ٿو تہ سندس آجيان هنن خوبصورت لفظن سان ڪري ٿو:

صورت جو سردار، پلي ڪري آيو
واعدا پنهنجا سيئي پاڙيائين، سهڻي يار سچار
اڱڻ اسان جي پير گهمايا، مهر منجهون منٺار (18)

مطلب تہ بيدل فقير وٽ پنهنجي محبوب سان ملڻ جهڙي ڪا بي خوشي ڪانہ هئي، هو عشق ۽ مشڪ جي لڪائڻ جو بہ قائل نہ هو ڇو تہ هو چوي ٿو تہ نہ ئي عشق لڪي سگهي ٿو نہ ئي عاشق جنهن جي دل ۾ پيار هجي اهو لڪڻ ممڪن ناهي.

عشق سندو آثار، نہ ڪي ڳجهو رهندو
برھ سندو بيمار، نہ ڪو لڪو رهندو (19)

مرثيو:

بيدل فقير پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪربلا جي شهيدن کي بہ ياد ڪيو آهي ۽ هڪ مرثيو چيو آهي.

جن حق جي خاطر پنهنجو سڀ ڪجھ قربان ڪيو پر باطل جي بعيت نہ ڪئي. بيدل فقير ان سڄي وارتا کي بيان ڪيو آهي:

ڪربلا ۾ شاهه جڏهن مهمان ٿيو
درد غم جو ات وڏو گمسان ٿيو

ڪربلا ۾ آيو جڏهن ابن رسول
جانشين مولا جگر گوشئہ بتول
وره جي واديءَ ۾ ڪيو نرمل نزول
سوز سورن جو سڀو سامان ٿيو [20]

منقبت: بيدل فقير هڪ 'منقبت' بہ چئي آهي، جنهن ۾ هن قلندر شهباز مروندي ڪي ياد ڪيو آهي، جنهن ۾ هن قلندر شهباز کي پنهنجو رهبر ٿي اچڻ جي ڳالهه صبا سان ڪئي آهي ۽ قلندر شهباز جو نسب بيان ڪيو آهي:

اي صبا وڃ لڳ خدا جي هڪ گهڙي
طرف روضي شاهه سيوستان وري
صد تحيت صدق مونُ پڙ تي پڙي
چئج ڏس احوال گر بخشش گري

يا قلندر وير واهر ٿي وري
مير مروندي رسي ڪر رهبري

تون نبيءَ جي باغ جو آن نونهال
تون علي زاده ضيائي ذوالجلال
تون حسن جو لاڏلو شهباز لال
تون حسيني بادشاهه بدرالڪمال [21]

نتيجو:

بيدل فقير هڪ عالم ۽ عارف هجڻ سان گڏ اهڙو صوفي هو جنهن هر اُن عمل سان مزاحمت ڪئي، جنهن ۾ ڪيس اوڻائي نظر آئي. هو عالم ۽ عارف هجڻ سان گڏ بهترين شاعر بہ هو سندس ڪلام خدا جي مخلوق لاءِ هڪ بهترين سبق آهي. بيدل جي شاعري سنڌي، سرائيڪي، عربي ۽ فارسيءَ ۾ بہ آهي. سندس سنڌي ڪلام ۾ بہ صوفياڻو فڪر ۽ نصيحت آموز نُڪتا سمايل آهن.

حوالا:

1. درگاهي، اختر، مرتب، ’بيدل سائينءَ جو رسالو‘، ص 43، ثقافت ۽ سياحت کاتو حڪومت، سنڌ، ڪراچي، سال 2015ع.
ساڳيو حوالو ص 44.
2. ساڳيو حوالو ص 75.
3. درگاهي، اختر، مرتب، ’بيدل نمبر پهريون‘، ص 39، بيدل يادگار ڪميٽي، روهڙي، سال 2002ع.
4. ساڳيو حوالو ص 69.
5. درگاهي، اختر، ’بيدل بيڪس، سڪايل‘، ص 29، بيدل يادگار ڪميٽي، روهڙي، سال 2005ع.
6. درگاهي، اختر، مرتب، ’بيدل سائينءَ جو رسالو‘، ص 86، ثقافت ۽ سياحت کاتو حڪومت، سنڌ، ڪراچي، سال 2015ع.
7. موسوي عبدالحسين شاهہ، مقدمو ۽ ضميما، شوق، نوازعلي، ڊاڪٽر، تصيح. ديوانِ بيدل، ڇاپو ڇوٿون، ص، 115، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، سال 2012ع
8. جوڻيجو عبدالجبار، ڊاڪٽر، ’سنڌي ادب جي مختصر تاريخ‘، ص79، سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد، سال2000ع.
9. درگاهي، اختر، مرتب، ’بيدل سائينءَ جو رسالو‘، ص 177، ثقافت ۽ سياحت کاتو حڪومت سنڌ، ڪراچي، سنڌ سال 2015ع.
10. موسوي عبدالحسين شاهہ، مقدمو ۽ ضميما، شوق نوازعلي، ڊاڪٽر، ديوانِ بيدل، ڇاپو ڇوٿون، ص، 133، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، سال 2012ع
11. درگاهي، اختر، مرتب، ’بيدل سائينءَ جو رسالو‘، ص 177، ثقافت ۽ سياحت کاتو حڪومت، ڪراچي، سنڌ سال 2015ع.
12. ساڳيو حوالو ص 200.
13. ساڳيو حوالو ص 203.
14. ساڳيو حوالو ص 204.
15. ساڳيو حوالو ص 205.
16. ساڳيو حوالو ص 208.
17. ساڳيو حوالو ص 231.
18. ساڳيو حوالو ص 253.
19. ساڳيو حوالو ص 253.
20. ساڳيو حوالو ص 258.
21. ساڳيو حوالو ص 258.